POVESTIRILE LUI ADRIAN ZOGRAFI

Ciclul de început al operei lui Panait Istrati este alcătuit din *Chira Chiralina*, *Moș Anghel*, *Haiducii* și *Domnița din Snagov*. Din acest ciclu, el a transpus în limba română doar două cărți: *Chira Chiralina* și *Moș Anghel*, incluse în ediția de față.

CHIRA CHIRALINA

Este opera de debut a lui Panait Istrati, care-l consacră scriitor. Apare în volum, în mai 1924, la editura „Rieder", din Paris, în colecția „Prozatori francezi contemporani", dirijată de scriitorul Jean-Richard Bloch, cu prefața *Un Gorki balcanic* de Romain Rolland.

În limba română, *Chira Chiralina* apare în toamna lui 1924, la editura „Adevărul", schilodită de un traducător care n-a îndrăznit să-și divulge numele. Panait Istrati protestează printr-o scrisoare, trimisă din Nisa (15 aprilie 1925), publicată în fruntea volumului *Trecut și Viitor*, anunțînd în final că este *nevoit* să-și la sarcina de tălmăcire a scrierilor sale:

„Cum aș putea îngădui oare ca eroii mei, care au trăit, gîndit și grăit românește, adevărat românește — ca moș Anghel, de-o

pildă — să fie înfățișați românilor, vorbind o limbă caraghioasă și tîmpă, care nu e nici măcar păsărească? Cum să suport eu o asemenea rușine? Cum să tolerez eu o astfel de batjocură?".

În consecință, își anunță cititorii că „atît în ce privește tălmăcirea lui *Moș Anghel*, cît și a tot ce-i va urma (...) *m-am decis să mă traduc eu însumi în limba maternă* (...) Sarcina aceasta trebuie — *sînt nevoit* — s-o iau asupră-mi".

Chira Chiralina, re-creată de autor în limba maternă, apare abia în anul 1934, într-o colecție populară, la editura Ig. Hertz, imprimată pe hîrtie ordinară, în 30 000 exemplare. În prefața la această ediție, Panait Istrati spune între altele următoarele:

„Cert, *Chira*, în toate limbile în care se află tradusă, a mers în fruntea tuturor lucrărilor mele, așa cum e cazul și în franțuzește. E din tot ce am scris, povestirea care a întrunit toate sufragiile și a mișcat toate inimile.

Din păcate, tocmai în țara mea, ea n-a avut noroc să oglindească nici pe departe originalul. Ruptă în trei și dată pe mîna a trei nepricepuți, *Chira* apărea schilodită, nu numai din punct de vedere al formei, al stilului, care făcea toată valoarea textului francez, dar mai era tradusă și într-o românească în care mișunau perle ca acestea: «Invitații se zvîrliră *peste* cele două ferestre»; «Nu crîcneam o *iotă*»; «Mă așezai pe un scaun *gol*»; „Ei mă bătură *la* spate".

Și dacă nu interveneam eu în grabă și în ultimul moment, ar mai fi apărut și monstruozitățile relevate de mine, atunci, în *Trecut și Viitor*. Reamintesc aci, cîteva probe de cum se mutilează la noi atît limbile străine cît și cea românească: «a merge pe picioare», în loc de a «a merge pe jos»; «a potoli» în loc de «a ațîța» (exact contrariul); „vopsitor de vapor" în loc de «zugrav de case»; «cu gheața în mînă», în loc de «cu oglinda în mînă»; «năsuc ridicat în sus», în loc de «nas încovoiat» (exact contrariul).

D-ta (n. ed. editorul Hertz) îmi dai acum posibilitatea de-a repara acest rău.

Chira Chiralina e prima mea operă și-mi rămîne scumpă întru toate. Îți voi da, nu o traducere a ei, ci o versiune românească, în care voi încerca să fac o adevărată *re-creație*.

Mai am și un motiv de ordin sentimental, care pledează pentru osteneala ce vreau să-mi dau: anul acesta, 1934, în vreme ce eu împlinesc vîrsta de cincizeci de ani, *Chira* mea împlinește și ea

zece ani de la apariţia ei în franţuzeşte. Şi poate că azi, plîngem amîndoi pe ruinele unor năzuinţi, care ne-au fost ieri deopotrivă de scumpe“...

În corespondenţa Istrati-Rolland, întîlnim numeroase şi interesante referinţe privitoare la procesul de creaţie a celor trei povestiri (*Stavru, Chira Chiralina* şi *Dragomir*), care alcătuiesc această primă operă a sa.

Dramatica poveste a lui *Stavru* şi a *Chirei Chiralina* l-a obsedat pe autor — după propria-i mărturisire — timp de zece ani. O aşterne pe hîrtie în iarna lui 1922, după înapoierea de la Villeneuve, unde întîlnise pentru prima oară pe Romain Rolland :

„Strălucind de bucurie, mă închid apoi trei luni în subsolul lui Ionescu [1], unde scriu *Stavru* şi *Chira Chiralina* (care este a doua carte a mea, «prima» fiind *Moş Anghel*).

Stavru este singura figură, dintre toate, care m-a urmărit şi înspăimîntat mai rău decît umbra lui Banco pe lady Macbeth. Am oroare de viciul său, care, de două ori în viaţă şi fără s-o vreau, a fost la doi paşi să mă atingă cu duhoarea lui rău-mirositoare. Îl socot drept una dintre cele mai mari pacoste ale nenorocitei noastre omeniri.

Şi totuşi, îl iubeam pe Stavru [2]. Timp de zece ani, m-am ferit să-l descriu în vreo încercare literară, deoarece nu voiam să-l redau «acceptabil». *Acceptabil* — ar fi însemnat să-i dau foc şi

[1] Este vorba de subsolul magazinului de încălţăminte al lui Gheorghe Ionescu, din rue du Colisée nr. 24. S-au cunoscut şi au devenit prieteni în 1911, cu ocazia sosirii pentru prima oară la Paris. În subsolul magazinului, Ionescu îi amenajează un rudimentar „atelier de creaţie“. Iar „chez Ionesco, 24 rue du Colisée, Paris VIII-e“ devine adresa lui permanentă, pînă în 1930, cînd se înapoiază definitiv în ţară.

Pe zidul acestei case, în primăvara lui 1980, s-a inaugurat o placă comemorativă, — mărtuie pentru eternitate că „în această casă, scriitorul Panait Istrati şi-a scris operele sale majore, de faimă mondială *Chira Chiralina, Moş Anghel, Codin, Mihail, Nerantula*“.

[2] Panait Istrati se considera înrudit „de foarte departe“, cu Stavru şi familia sa : „Bunica lui Stavru, mama mamei sale — romånca sclavă a turcului — a fost mătuşa bunicii mele, mama mamei mele. Cosma, fratele Chirei, este omul care s-a întîlnit cu mama mea, pe şoseaua dintre Baldovineşti şi Brăila, în iarna cînd, copil fiind, fusesem bolnav. El mi-a luat mîinile între ale sale, m-a privit în ochi şi a dispărut“.

să-l îngrop de viu, deoarece a-l face acceptabil însemna pentru mine să-l iert și să trec repede peste el, să văd toată grozăvia și să strig — cu toată pasiunea senzuală a făpturii mele — să strig celor ce ar fi încercat să-l apere, că natura este mult mai bogată, mai voluptoasă, cînd se comportă cum îi firea, decît cînd o îmbolnăvim noi. Sufletul lui Stavru este tulbure și tulburat, dar în care se poate vedea ce conține totuși pînă-n străfunduri. Acest lucru nu-i posibil cu ape noroioase.

Din cauza asta, îmi trebuia un Stavru «tulburător». Rolland mi-a tăiat cuvîntul «tulburător», înlocuindu-l cu «tragic», adăugînd că «cineva trebuie să fie oțelit *(déjà bien aguerri)* în arta de-a scrie, pentru a îndrăzni să atace asemenea personaje cu cari mulți își frîng gîtul. Instinctul te-a condus cu mînă sigură, dovedind fără posibilitate de tăgadă măiestria d-tale înnăscută».

E ceea ce n-aș fi îndrăznit să sper nici în vis!

În *Chira Chiralina*, mi-am revenit din spaima produsă de fratele ei. În timpul celor zece zile, cît a durat „nașterea", m-am gîndit neîncetat la vila Olga" [3].

Manuscrisele *Stavru* și *Chira Chiralina* sînt trimise lui Romain Rolland, la 13 și 22 decembrie 1922. („Vi le trimit pentru că prezența lor mă opresează"). *Dragomir* a fost scris cîteva luni mai tîrziu, în primăvara lui 1923.

Devorînd manuscrisul *Chirei*, Rolland nu-și poate stăpîni admirația, fermecat de forța, de pasiunea și de viața demonică ce clocotește în paginile acestei povestiri. E ca o lovitură de trăznet...

„Nu mai aștept să-mi găsesc timpul necesar, ca să-ți răspund. *Nu mai pot* aștepta, după ce am devorat *Chira Chiralina*, în toiul nopții... Trebuie să-ți spun numaidecît : *e formidabilă !* Nu există nimic în literatura de azi, care să aibă tăria aceasta. Nu există nici un scriitor de astăzi — nici eu, nici oricare altul — care să fie capabil s-o scrie.

Să nu-ți pierzi capul ! Caută să-l ții bine. Ai greșeli mari, foarte mari, pe care am să ți le semnalez fără menajamente. Dar, Doamne sfinte ! forța asta, pasiunea asta, viața asta demonică ! Nu mai sunt lucruri din vremea noastră, în Occident. Ele mă fac să mă gîndesc la secolul al XVI-lea și la marii tigri ai teatrului elisabetan (Shakespeare și teribilii lui rivali, Webster, Marlowe).

---

[3] Reședința lui Romain Rolland, la Villeneuve, în Elveția, unde se mutase din iunie 1922, spre a putea lucra în liniște, netulburat de inoportuni.

Magnific (...) Îți zdrobesc mîinile. Mersi. *Romain Rolland* (23 decembrie 1922)".

Elogiile singuratecului de la Villeneuve nu sînt vorbe în vînt sau încurajări de complezență pentru un biet debutant. El se străduiește a-i găsi un editor, punîndu-și în joc întreaga-i autoritate pe lîngă directorii editurii „Rieder" și ai revistei „Europe". Scrie prefața *Un Gorki balcanic*, care va însoți *Chira*, atît în revista „Europe", cît și în volum; îi dă prețioase sfaturi privitoare la încheierea primului său contract de editură, îi asigură „mîna franceză, prietenă", care să-i revizuiască manuscrisele, înainte de-a fi trimese în tipografie (Manuscrisul *Chirei* este corectat de Romain Rolland).

Apariția *Kyrei Kyralina*, în revista „Europe" (15 august 1923), stîrnește admirație printre rollandiști. Între aceștia, Jean-Richard Bloch nu ezită a-și mărturisi — într-o scrisoare către Romain Rolland — entuziasmul și prețuirea sa, fără rezerve: „Vreau să-mi pun întreaga autoritate (de co-director al editurii „Rieder"), în sprijinul lui Istrati «Europe» mi-a adus prima dovadă a artei sale. Nici o ezitare din parte-mi. Toate trăsăturile măreției se găsesc acolo (...) Ori de cîte ori, voi avea în mînă un manuscris de-al său, îl voi publica".

Și este doar preludiul premierei, ce avea să fie în anul următor...

Acest entuziasm legitim nu-l împiedecă pe Romain Rolland să-i facă — în două scrisori, din 5 și 9 ianuarie 1923 — și cîteva observații critice privitoare la *Chira Chiralina*:

„...Este păcat, că ultima parte a nuvelei[4] nu este la înălțimea restului. Dealtfel, nici n-ar fi fost posibil ca emoția artistică să se poată prelungi și după scena omorîrii tatălui și fratelui (numai pe jumătate reușită). Pînă aici, totul crește ca un tunet. Din punct de vedere artistic, trebuia să te oprești aci; că fratele și sora, înșelați de turc, îi duce la Stambul, este o altă poveste, care interesează mai puțin. Se află în această povestire o lecție despre legea progresiei mijloacelor artistice. Cînd atingi culmea, e greu să te menții multă vreme acolo. Deci, punctul culminant trebuie plasat către sfîrșitul povestirii. Nu-ți face inimă rea! Așa cum este, e încă foarte frumoasă (...) Nu te mîhni de cele spuse despre *Chira*.

---

[4] Fiece volum al operei lui Panait Istrati este compus dintr-o suită de povestiri, denumite de autor sau de Romain Rolland „nuvele" sau chiar „capitole".

Am judecat-o ca pe o *nuvelă aparte* (...) Dacă luăm povestirea drept un capitol dintr-un lung roman, *totul* rămîne important. Am spus numai că povestirea a atins, în noaptea atentatului, culmea crescendo-ului. «Legile progresiei artistice» sînt la fel de «naturale» ca şi cele biologice. O adevărată operă de artă este o operă vie, organică. Scrie-ţi liniştit urmarea şi sfîrşitul volumului. Apoi vei judeca d-ta însuţi. Autorul e cel mai bun judecător — cînd este un om sincer ca d-ta, şi cînd se trage puţin înapoi pentru a-şi îmbrăţişa ansamblul operei".

Zece luni mai tîrziu, apariţia *Chirei*, în volum, se dezlănţuie ca un uragan, mutînd centrul vieţii literare a Parisului, în subsolul magazinului lui Ionescu.

„Toată intelectualitatea Franţei, de la Romain Rolland la Léon Daudet, m-a salutat cu o dragoste umană, care mi-a dezmorţit oasele îngheţate de gerul siberian al vieţii mele de cîine huiduit (...) Renumiţi critici de artă din Franţa, din Italia, din Suedia îmi trimit studiile lor, unde pretind că «repet în Franţa cazul lui Joseph Conrad în Anglia», judiciosul critic al casei «Rieder», Jean-Richard Bloch (acela care trimite sute de manuscrise «înapoi la autor») îmi scrie turbat că *Cosma* este «un chef-d'oeuvre» şi că se află în faţa acestui erou român, «ca în faţa unui mare stejar», declarînd că asemenea personaj «numai un Kipling şi un Gorki le pot crea în vremea noastră» *pas un sans-couillard de la littérature parisienne ne saurait même concevoir)*; fostul profesor de istoria muzicii la Sorbona, amicul meu, Romain Rolland, îmi scria: «Nu cunosc un succes atît de imediat universal ca al d-tale». *(Je ne connais pas de succès si immédiatement universel)*. Saloanele şi cluburile literare («Salon Vérité» şi «Club du Faubourg») mi-au fost deschise... Iată cum am reuşit eu, la Paris, unde — spune Anatole France — se tipăreau cincizeci de volume pe zi, acum douăzeci de ani! Prefaţa lui Romain Rolland? După avizul unanim, era cel mai bun motiv ca să cadă *Chira*, aviz care a şi decis pe «Rieder» să nu pună pe copertă *«Cu o prefaţă de Romain Rolland»*. Totuşi, eu am ţinut la această prefaţă, am impus-o editorului şi mă mîndresc cu ea (...) Totdeauna am oferit oamenilor o inimă caldă, plină de generozitate; ei au scuipat pe ea. Azi, le ofer hîrtie şi ei se entuziasmează, declarîndu-mă uluitor!" [5]

---

[5] Panait Istrati: *Cum am devenit scriitor*, Editura „Scrisul românesc", 1981 (p. 300—301).

Victorioasă, adulată nu numai în Franţa, *Chira Chiralina* ţine „capul de afiş" pe continentul european, unde critici cu renume ca Georg Brandes — „Personifică bucuria de-a trăi, exprimată cu o frumuseţe şi tărie, de neconceput în nordul nostru (...) *Chira* lui Istrati s-a născut, ca şi *Beatrice* a lui Shakespeare, sub o stea jucăuşe" şi Adriano Tilgher, exegetul pirandellian „Este epopeea modernă, în chip de povestire orală poporană, avînd drept eroi vagabonzi însetaţi de aventuri şi doruri ce-i poartă din ţară în ţară, fără odihnă ; hetaire frumoase şi senzuale ; haiduci inimoşi şi generoşi (...) o umanitate dornică de-a cutreiera şi haiduci, senzuală şi generoasă, certată cu morala burgheză, dar bogată de o morală ce vine din adîncurile inimii" — îşi mărturisesc făţiş admiraţia şi preţuirea.

La scurt timp după „premiera" europeană, *Kyra my sister* escaladează Canalul Mînecii şi chiar Oceanul Atlantic, unde va poposi, făcînd furori [6], îndreptăţind exclamaţia lui Romain Rolland : „Succesul d-tale mă farmecă. Concentrează-ţi acum forţele pentru bătălia următoare. Spune-i adio *Chirei* şi las-o să se războiască singură. *Avanti Zograffi*, în cadenţă de marş. Descotoroseşte-mă de literatura noastră vlăguită. Avanti Istrati !".

Chira Chiralina şi autorul ei sînt întîmpinaţi în ţara noastră, cu reacţii diferite. Editura „Rieder" trimite la Bucureşti două mii de exemplare din *Kyra*, care se epuizează rapid, ca şi ediţia românească tipărită în timp record la editura „Adevărul".

Explozie de bucurie, de entuziasm în marea masă a cititorilor. „A fost pentru mine — notează Istrati, într-o scrisoare către Rolland — o adevărată consultare populară, necesară. Sute de scrisori s-au revărsat asupra mea, ca un val năprasnic (...) Răspund într-un tempo de zece scrisori pe zi. Entuziasmul atinge paroxismul. Muncitori necăjiţi îmi scriu : «M-am lipsit de pîine, ca să dau optzeci de lei pe *Chira* !»"...

La această popularitate contribuie, neîndoios, apariţia volumelor *Trecut şi Viitor* şi *Moş Anghel*, în limba maternă, activitatea sa publicistică în paginile „Adevărului literar şi artistic"

---

[6] Editurile londoneze „H. Toulmin" şi „G. Allen and Unwin" şi două mari edituri new-yorkeze, „Alfred Knopf" şi „Vanguard Press", tipăresc în perioada anilor 1926—1931, majoritatea operelor istratiene, care repurtează largi ecouri în presa cotidiană şi literară a ţărilor respective.

(aproape tot anul 1924), „Facla" și „Pagini libere", precum și recenziile sau cronicile literare apărute în „Viață românească" (G. Ibrăileanu, Mihail Ralea), „Convorbiri literare" (Const. Gane), „Omul liber" (Ion Pas), „Lumea-bazar" (Mihail Sadoveanu, G. Topârceanu), „Rampa" (I. Slavici), „Adevărul" (Dem. Theodorescu), „Dimineața" (Sarina Cassvan), „Gîndirea" (Cezar Petrescu), „Buletinul Institutului de literatură" (Mihail Dragomirescu, Raul Teodorescu), „Salonul literar" (C. Seineanu), „Viața nouă" (Ovid Densușianu) etc.

„Printre confrații întru literatură — relatează Mihail Sadoveanu, într-un articol apărut în epocă — au fost capete care au judecat drept și unii care s-au bucurat. Mai multe au fost însă judecățile ostile (...) L-au privit de sus și l-au repudiat".

Într-o scrisoare (31 octombrie 1924), Panait Istrati informează pe Rolland despre „furtuna dezlănțuită de forțele reacționare" împotriva *Chirei*, autorului ei și a prefațatorului :

„Cîtă vreme se limitară la o critică a cărții, tăcui fără să ripostez. Dar cînd ieșiră la atac cu bastoanele lor senioriale, crezînd că au de-a face cu un biet vîntură-lume, ce și-a trecut viața prin cîrciumi și că numai din pură întîmplare a avut «norocul să întîlnească pe Romain Rolland» și să mîzgălească o carte «pretins frumoasă», ei bine, acești domnișori au întîlnit măciuca lui Codin, care-i făcu *knock-out*. Dușmanii mei : șacalul Cazaban, simbriaș mîrșav al guvernului și N. Iorga, academician, bărbat de stat și șef de partid huliganesc [7]. Am spus-o și o repet : în România, nu criticile sentențioase mă interesează, ci credința profundă a lumii obidite în steaua unui obidit, care s-a ridicat victorios din neantul veșnicelor înfrîngeri".

Aceste atacuri pătimașe, la om, amplificate de vindicte politice sau ranchiune personale au provocat riposta drastică nu numai a lui Panait Istrati [8], ci și a lui Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi, Victor Eftimiu, D. D. Pătrășcanu, Cezar Petrescu, I. Agârbiceanu. Însuși Nicolae Iorga, cel mai bătăios și mai tenace dintre „atacanți",

---

[7] Al. Cazaban : *Un Gorki căruia i se spune Istrati*, în „Viitorul", 18 iunie 1924 : N. Iorga, *Haiduci în franțuzește*, în „Ramuri", 25 iulie 1924.

[8] Riposta lui Panait Istrati este casantă : două „scrisori deschise adresate una „d-lui Al. Cazaban" și alta „d-lui N. Iorga", publicate în „Adevărul literar și artistic", din 3 august și respectiv 28 septembrie 1924.

își va revizui pînă la urmă poziția și va scrie la moartea lui Panait Istrati cel mai frumos și mai vibrant omagiu, recunoscîndu-i meritele [9].

Scriitori și critici ai noștri, de prestigiu, și-au mărturisit, în epocă și mai tîrziu, pînă în zilele noastre, prețuirea adesea înflăcărată, față de *Chira Chiralina* și autorul ei.

„Istrati este un oriental, apreciază Tudor Vianu, și darul povestirii este, într-adevăr, principala sa caracteristică. Însușirea aceasta se vădește mai ales în *Chira Chiralina* (...), la ultima filă dorești încă să asculți mai departe. Nici o urmă din acea dibăcie literară, care utilizează gradația, complicația, amînarea deznodămîntului sau care vor mai fi procedeele sale. Transcrierea literară se acoperă perfect cu viața transcrisă, o urmărește credincios în mișcarea ei de înaintare și n-are voie s-o prelucreze pentru a-i smulge un accent mai patetic, pentru că ea însăși este plină de energia, căldura și patosul lucrurilor cu adevărat triste (...) Povestire și experiență făcînd una, *Chira Chiralina* este un document omenesc de prim ordin." („Viața românească", octombrie 1924).

CEZAR PETRESCU: „...Chira Chiralina e, fără îndoială, o carte plină de substanță, de umanitate, de pitoresc, unde legenda se împletește cu cea mai curată deflorare a sufletelor de către realitate. Panait Istrati are duh de povestitor și, înainte de-a fi scriitor, este om (...) Povestirile sale cuceresc mai cu seamă prin umanitatea iertătoare și plină de milă". („Gîndirea", februarie 1924).

POMPILIU CONSTANTINESCU consideră pe autorul *Chirei Chiralina* „esențial romantic, prin atitudine și procedee. În continua noapte valpurgică de episoade rostogolite pe povîrnișul accidentat al întîmplării colorate prin pitoresc și feeric, personajele lui Istrati sunt scheme simbolice, fără psihologie analitică. Cu femei virile și erotice sau lascive și iresponsabile de sîngele ce-l poartă în vine, cu tipuri amorale ce-și plătesc tributul instinctelor pervertite, dar aureolate de suferință, cu arhangheli căzuți pe pămînt și nimbați de cultul sanctificat al prieteniei — acest regizor al unei lumi mînate de un miraculos destin înnoiește tradiția populară din lotul basmului, cu noi altoiuri, tăiate din ar-

---

[9] N. Iorga: *Oameni care au fost*, vol. II, Editura pentru literatură, Biblioteca pentru toți, p. 287.

borele mirific al fanteziei orientale". („Viața literară", 3 martie 1928).

Și, în sfîrșit, poemul de slăvire în proză al criticului brăilean Perpessicius, dedicat *Chirei Chiralina,* reînviată în contemporaneitate de Panait Istrati : „Kira Kiralina este, în lumea cîntecului bătrînesc, patroana eponimă a Brăilei și, ca orice eroină de baladă, își dormea somnul de moarte în sarcofagul de aur al folclorului, din care nimeni nu s-a gîndit vreodată s-o resuscite. Vremea lui Petrea Crețul Solcanul, lăutarul și baladistul Brăilei, se încheiase demult. «Șerpii Dunării», frații Kirei și justițiarii fără de seamăn ai surorii lor, cedaseră locul unor aventurieri de codru, de teapa lui Licinski, banditul, și în locul scrumului, risipit la toate vînturile, din rugul ce mistuise, ca pe o altă involuntară Didonă, pe această mică zînă a undelor, coșurile fabricilor și vapoarelor, venite de peste mări și țări, își ningeau funinginea peste cheiurile de piatră și peste inimile împietrite ale salahorilor.

Epoca aceasta, din pragul veacului al XX-lea, Panait Istrati a trăit-o din plin, în toate detaliile peisagiului animat, al unei mari schele de export, cum era Brăila — și gestația operei literare, care a putut cu bună dreptate uimi, prin abundența ei, *acolo* și *atunci* se situează.

Cu Kira Kiralina sosea din regatul umbrelor, la chemarea orphicului său vrăjitor, nu numai făptura de grații și patimă a eroinei noastre locale, dar întreaga istorie a ținutului și, mai ales, întreg sufletul lui. Iată de ce, ori de cîte ori vorbim de Panait Istrati și de opera lui literară, nu ne putem smulge acelor violente impresii ale debutului său, pe care, cu intenția scriitorului predestinat, l-a sădit sub scutul tutelar al acestei nimfe dunărene, care este mai la urma urmelor *Kira Kiralina". (12 prozatori interbelici,* Editura Eminescu, 1980).

Repere bibliografice

In limba română (versiune de autor) : în 1934, editura Ig. Hertz, colecția celor 15 lei ; ***reeditări:*** în 1943, editura „Vremea", coperta de Ion Anestin ; în 1957, Editura pentru literatură (prefață de Ion Roman : *Un artist pasionat — Panait Istrati)* ; în 1962, la aceeași editură (prefață de Al. Oprea).

În limba franceză, ediția originală : în 1924, la editura „Rieder", colecția „Prozatori francezi contemporani" ; în 1932, editura J. Ferenczi, colecția „Le livre moderne illustré", cu gravuri în culori ; în 1958, Club des librairies de France ; în 1959, editura „Les Presses Universitaires de France", colecția „Livre de poche" ; în 1961, la aceeași editură, colecția „Le Quadrige d'Appolon" ; în 1968 editura Gallimard, în *Oeuvres de Panaït Istrati*, vol. I (ediția II-a, 1978, la ceeași editură) ; în 1981, editura Gallimard, colecția „Folio".

MOȘ ANGHEL

Apare în volum, în octombrie 1924, la editura „Rieder", colecția „Prozatori francezi contemporani".

Un an mai tîrziu, *Moș Anghel* apare și în românește, la editura „Renașterea", din București. În cuvîntul introductiv, adresat „Cititorilor mei din România", Panait Istrati precizează de la început :

„Moș Anghel nu e o traducere, ci o scriere românească : o consider egală celei franțuzești. Aci, grăiesc în limba *mea*.

Nu e graiul săltăreț al directei compuneri în românește. Încătușarea primei creații, pe care am ținut s-o respect cît mai mult, din cinste profesională și ca să dau un exemplu de traducere (...) încătușarea aceasta m-a strîns și pe mine amarnic. Și dacă uneori am slăbit-o, dacă pe ici, pe colo am dat drumul strînsorilor, sau dacă pe alocurea am făcut chiar mici completări, cu înțeles în limba noastră, acestea sunt abateri îngăduite autorului, dar care nu condiționează o bună traducere. Licențele mele neînsemnate rămîn înăuntrul, atît al cunoștinței limbii franceze cît și al celei românești".

Moș Anghel face parte din manuscrisul primitiv (406 pagini), realizat în vara anului 1922, la Hautil-sur-Triel, în care se află și povestirile *Sotir, Kir Nicola* și *Mihail*, pe care le-a refăcut, cînd le-a venit rîndul să intre în volum.

Inițial, *Moș Anghel* trebuia să fie cartea sa de debut. Apărînd *Chira*, în revista „Europe", el face redistribuirea operelor altfel

decît în ordinea în care le scrisese pînă la 16 octombrie 1923. De această hotărîre, îl previne și pe Romain Rolland :

„La sfîrșitul lunii noiembrie sau decembrie, voi preda editurii cele două volume de povestiri, omogene ca structură și pe care mă gîndesc să le intitulez : *Moș Anghel* și *Chira Chiralina*. În paginile lor se află gîndirea mea de odinioară (...) Șase nuvele, care ar putea fi independente, dar care se succed cîte trei în fiecare volum : 1. *Moș Anghel, Moartea lui Moș Anghel*, și *Cosma* ; 2. *Stavru, Chira Chiralina* și *Dragomir*. Mă gîndesc să le pun supratitlul generic : *Povestirile lui Adrian Zografi*.

Aș vrea să știu dacă ți-ar place să apar cu *Chira* în primul volum sau cu *Moș Anghel ? (...)* Unii prieteni, însă, îmi obiectează, pe drept cuvînt, că ar trebui s-o las pe *Chira* întîi, pentru că a fost apreciată și și-a croit drum".

Romain Rolland îi lasă deplină libertate în luarea deciziei, citește „capitolul" *Moș Anghel*, pe care îl apreciază „magnific", și-l anunță că va apărea în „Europe", la 15 februarie 1924.

În ianuarie 1924, Istrati predă editorului și suita de povestiri, în completarea celui de-al doilea volum : *Moartea lui Moș Anghel* și *Cosma*, despre care mărturisește — într-o scrisoare către Rolland — că „a ieșit dintr-o singură izbucnire", după ce l-a „omorît timp de nouă luni. *Îl vedeam cum trebuie să fie și tîlharul nu voia să se predea.* Am așteptat, am avut dureri pînă și în pîntece, ca femeia însărcinată și, deodată, a dat năvală, de nu mai știam cum să prididesc. *Cosma*, mai mult decît toate celelalte manuscrise ale mele, nu are nici o pagină schimbată, nici măcar zece linii modificate".

Este, dealtfel, nu o excepție, ci felul său obișnuit de-a scrie : nu făcea ciorne și nu folosea documentație prealabilă ; „subiectul" se întrupa, prindea contur și adîncime, se rotunjea în „furnalul" sufletului său, totdeauna în efervescență maximă. Și cînd momentul „nașterii" sosea, îl scria, ca și cînd ar fi fost dictat. Așa se explică de ce n-au rămas de la Panait Istrati manuscrise neterminate sau variante ale unor povestiri, înainte de-a le da forma definitivă.

„*Moartea lui Moș Anghel* — îi scrie Rolland — este grandioasă. Singura remarcă, ce aș îndrăzni să fac, se referă la stilul muribundului, cam prea pieptănat. *Cosma* l-ar fi fermecat pe Victor Hugo. Nu-i găsesc nici o apropiere de Kipling, cum pretinde

«notița» editurii. E de un romantism magnific [...] *Ghira, Codin, Moș Anghel* prețuiesc fiecare în parte. Sînt povestiri nemaipomenite (au fost denumite *nuvele* și nu știu de ce), mici drame atotcuprinzătoare (mici, ca întindere; mari, prin profunzimea lor)".

Despre *Cosma*, Panait Istrati susținea că ar fi fost „un strămoș real al familiei noastre". Deși căpetenie de haiduci, el nu include povestea lui Cosma în volumul *Haiducii*, ce urma să-l scrie, motivîndu-și astfel hotărîrea: „*Cosma* îmi va sluji să schimb atmosfera sumbră din *Moș Anghel* și să creez un echilibru, prin explozia sa de vitalitate, care va da sau nu un echilibru marelui alcoolic, mîncat de viermi, de viu".

Tot despre *Moș Anghel* se rostește și un alt scriitor francez, Henry Poulaille, eseist și romancier prețuit, militant pentru „*un nouvel âge littéraire*" — pentru o literatură „cu rădăcini adînci în popor, de-o mare valoare umană, nu numai literară".

Henry Poulaille prețuia opera lui Panait Istrati, socotind-o „drept una dintre cele mai admirabile dovezi a forței acestei literaturi, ce-și trage ceva din popor".

În prefața la o reeditare a lui *Moș Anghel* (1951), el face cîteva aprecieri interesante, care-l duc la concluzii ce merită a fi cunoscute de cititorul român:

„Personajele din povestirile, ce alcătuiesc acest volum, sînt sculptate cu vigoare. Arta povestitorului are aici o strălucire, dintre cele mai impresionante. Zadarnic am căuta la cei mai buni realiști ai noștri, un atare simț al racursiului ca cel dovedit în povestea vieții lui Anghel, nefericitul în căsnicie, pe care o soartă stranie îl duce la cel mai înspăimîntător sfîrșit. În fața decăderii lui Anghel, te gîndești la povestea lui Iov, din Biblie. În povestirea lui Istrati, însă, se află un tragic nemaipomenit, inexistent în povestea biblică.

Cosma are un accent la fel de excepțional, care n-are egal nici la Gorki, nici la Kipling, la nici unul dintre marii povestitori. Realizarea acestei povestiri ține de miracol. *Cosma* este o bucată unică în literatura noastră. Pînă la sfîrșitul lui Cosma, care-i de un tragic neașteptat, cititorul este ținut în chinga încordării și numai urechi; ca un copil, el devoră o poveste care-l subjugă,

aproape că strigă : «Încă, ...Încă !» — într-atît de extraordinar este farmecul povestitorului.

Moş Anghel este una dintre cele mai frumoase scrieri ale lui Panait Istrati şi una dintre cele mai admirabile din limba noastră. Şi dacă el n-ar fi scris decît această operă, Romain Rolland, avînd-o în mînă, ar fi putut vorbi despre geniu, cu îndreptăţire, fiindcă Istrati, chiar dacă a avut destule defecte ca om şi scriitor, a avut de asemeni şi geniu. *Moş Anghel* este una din dovezi."

Moş Anghel a primit, în 1925, „Premiul fără nume", pur moral, creat din iniţiativa lui Henry Poulaille. Se alcătuieşte un juriu şi, la al doilea tur, rămîn în confruntare numai scriitorii F. C. Ramuz şi Panait Istrati. Rezultat final : Panait Istrati, 8 voturi ; F. C. Ramuz, un singur vot. Cartea scriitorului nostru obţine astfel premiul bucurîndu-se de ample articole în pagina I-a a ziarelor şi revistelor, însoţite de fotografia autorului, stîrnind o vîlvă pe care unii laureaţi ai Premiului Goncourt ar fi jinduit-o.

Apariţia lui *Moş Anghel*, rescris de autor în limba maternă, prilejuieşte lui Mihail Sadoveanu ocazia de a-l revendica pe Panait Istrati, „ca pe un frate al meu şi fiu al acestui pămînt. Îl revendic, mai ales după ce am cetit pe *Moş Anghel*, al doilea volum al său (...) Într-un loc, povestitorul, după doi ani petrecuţi în Orient, se află pe un drum de ţară în preajma Brăilei, spre Baldovineşti, ca să asiste la ultimele clipe ale nenorocitului moş Anghel. Pe drumul desfundat de ploile primăverii, căruţa se hurducă groaznic. Unchiul Dimi pune caii în pas şi «atunci, în liniştea care urmă după zgomotul fierăriilor deşurubate, Adrian se înălţă iar la locul său, îmbrăţişă cu ochii lacom cîmpiile negre şi tăcute, amorţite încă de somnul iernii, în începutul acela de martie...» Aici, ca şi-n mahalaua Brăilei, sînt ramurile copilăriei. În multe pasagii ale cărţii, găsim aspecte ale pămîntului ş-ale Dunării, ale zărilor familiare ş-ale cerului unic ; nu pot să fie niciodată uitate, căci sînt ale copilăriei. Într-alt loc, găsesc zugrăvită o petrecere de iarnă, un formidabil chef ţărănesc, cu mîncare şi băutură multă, cu cîntece, joc şi bătaie. E vorba de ţăranii brăileni, oameni de margine, aprigi, îndrăzneţi, violenţi, tari la chef şi la pumni, între care se găsesc tipuri ca Ieremia, fecior de haiduc, care pune la gură oala de jumătate de vadră, ş-o soarbe, apoi

sfarmă în dinți și-n măsele gura oalei ș-o scuipă bucăți în juru-i. La această petrecere omerică, de «altădată», cineva cîntă din fluier sîrba ori bătuta, și ceilalți joacă de se cutremură casa, chiuind și strigînd. Panait Istrati nu se rușinează să dea franțujilor cîteva specimene din aceste strigături bizare (...) Pentru aceasta și multe alte motive, eu deci voi stărui să socotesc pe pribeag ș-al nostru..." (*Lumea-bazar*, 4 ianuarie 1925).

Perspessicius, fermecat de măiestria artistică a vagabondului brăilean, va scrie o splendidă pagină despre *Moș Anghel* și *Cosma*, așezîndu-i la locul ce li se cuvine în pantheonul literaturii noastre : „...amintiți-vă numai de proporțiile uriești ale haiducului *Cosma*, cu povestirea căruia se încheie volumul *Moș Anghel*, unul din cele mai intense și mai dramatice din opera lui Panait Istrati. Cum nu veți fi uitat, de bună seamă, creația aceea de certă rezonanță biblică, a unchiului Anghel — Iov reeditat, dar fără de răscumpărare — n-ați uita nici că agonia lucidă a unchiului Anghel e o suită de povestiri, inimaginabile și nici că ea se sfîrșește cu regretul că nu poate povesti și viața miraculoasă a lui Cosma, pe care o începe, dealtminteri, de îndată, într-o încăpere de alături, în cîrciuma părăsită, Ieremia, copilul din flori al lui Cosma și tovarășul lui de haiducie. Și vasta și patetica povestire a acestui Samson, răpus de o Dalilă, își desfășoară aventurile, de vitejie și înțelepciune, ca un priveghiu din cele mai originale. Cum sîntem încă la acest capitol, să nu uităm a sublinia în ce măsură povestirile acestea transfigurate, cum ziserăm, sînt totuși ale pămîntului nostru și ale oamenilor noștri. Panait Istrati e, după Creangă, unul din cei mai înțesați de ziceri populare, în scrisul său. Și, fără să poată fi vorba de vreo intenție strict documentară, nu putem tăgădui că atît pitorescul vieții noastre de țară, cît și specificul înțelepciunii noastre populare sînt urmărite și puse în lumină cu constantă dragoste". (*Jurnal de lector*, Casa Școalelor, 1944).

Repere bibliografice

În limba română (versiunea de autor) : București, editura „Renașterea, 1925 ; *reeditări :* în 1939, editura „Alcalay-Universala", Biblioteca pentru toți (Schiță biografică de Alexandru Talex) ; în 1957, Editura pentru literatură (prefață de Ion Roman) ; în 1962 la

aceeaşi editură (prefaţă de Al. Oprea) ; în 1972, editura Ion Creangă, Biblioteca şcolarului (Antologie şi prefaţă de Al. Hanţă).

În limba franceză, ediţia originală : Paris, Les éditions Rieder, 1924 ; *reeditări :* în 1933, editura J. Ferenczi, colecţia „Le livre moderne illustré ; în 1951, „Club français du Livre", (prefaţă de Henry Poulaille) ; în 1968, editura Gallimard, în vol. *Oeuvres de Panaït Istrati*, vol. I (prefaţă de Joseph Kessel) ; în 1978, aceeaşi editură ; în 1981, aceeaşi editură, colecţia „Folio".

COPILĂRIA LUI ADRIAN ZOGRAFI

CODIN

Apare în volum, în anul 1926, le editura „Rieder", colecția „Prozatori francezi contemporani". În același volum au fost incluse povestirile *O noapte în bălți* și *Kir Nicola.*

În românește, volumul *Codin*, — în traducerea autorului — apare în vara lui 1935, la editura Ig. Hertz, colecția „Akademos", cu o scurtă evocare, semnată de Ion Minulescu : *Panait Istrati a plecat, opera lui a rămas.* [1]

Povestirea *Codin* a fost scrisă la începutul anului 1923 ; o trimite lui Romain Rolland, precizînd că „încheie descrierea unei vieți și a vieților, care alcătuiesc Sorbona lui Adrian, școala unde și-a făcut studiile".

Răspunsul scriitorului francez : „Oricît de original ar fi ca personaj, *Codin* se apropie de o anumită galerie de tipuri creată

[1] Volumul a apărut în librării, la cîteva luni după moartea lui Panait Istrati. Evocarea lui Ion Minulescu, datată 18 aprilie — ziua înhumării scriitorului — este un emoționant omagiu personal, care-i deplînge dispariția prematură. Cîteva fragmente : „Panait Istrati — stupidă hotărîre a soartei ! — pleacă tocmai acum, cînd abia reîntors după un vagabondaj neîntrerupt de cîțiva ani, speram că-l vom putea păstra printre noi, dacă nu mai mult, măcar atîta timp cît puterile lui fizice și entuziasmul său sufletesc i-ar fi îngăduit să-și transpună opera literară, din limba franceză în limba română. (...) Scriitorul vagabond a pornit din nou, lăsînd însă, de data asta, în locul lui, pe *Chira Chiralina,* pe *Unchiul Anghel,* pe *AdrianZografi,* pe *Mihail,* pe *Sotir,* pe *Nerantsula,* pe *Domnița din Snagov,* pe *Domnul Thüringer, pe frații Perlmutter,* pe *Țața Minca,* pe *Cosma,* pe *Codin,* pe *Stavru* și pe alți copii din flori ai lui, care vor trăi cît lumea, fiindcă sunt nemuritori".

de Balzac — în timp ce *Chira* e absolut nouă pentru Occident. Ceea ce m-a izbit mai mult în *Codin* este mediul înconjurător, atmosfera, strada, cîrciuma. Minunat de bine prinse. În rest, întreaga povestire te ține încordat, de la început pînă la sfîrșit. Moartea lui Codin a îngrozit-o pe soru-mea. E foarte bine redată. Și cu atîta sobrietate, cîtă era nevoie (și pe care d-ta n-o ai întotdeauna). *Codin* va cîștiga în forță, dacă vei condensa povestirea."

Codin a fost un personaj real. Îl chema Călin.

Cu vreo cinci ani înaintea apariției volumului *Codin*, Panait Istrati publică în *L'Humanité-Dimanche* o scurtă evocare a unui episod din vremea cînd era secretar al sindicatului muncitorilor din portul Brăila. Evocînd un episod al grevelor din 1909—1910, apare la un moment dat un personaj, descris astfel : „un colos, tuciuriu la față (...) cel mai tare la băutură dintre hamali, cel mai orgolios și mai violent. Avea mai multe omoruri la activul său și, ca să nu-și petreacă întreaga-i viață la ocnă, maică-sa vînduse două din proprietățile sale, spre a putea plăti cîțiva avocați «influenți». Ducea totuși, în circă, vreo treizeci de ani muncă silnică la saline. Acest uriaș, cu măciuca lui, pune pe goană, într-o noapte, pe spărgătorii de grevă ce încercau să pătrundă în port".

Panait Istrati n-a reluat acest episod în niciuna din scrierile sale. Dar asemănarea cu Codin este izbitoare. Ceea ce ne îndeamnă să credem că povestea lui Codin își începuse primele faze ale gestației, cu mult înainte de-a o așterne pe hîrtie. Semnificative sînt și cîteva „oftaturi", dintr-o scrisoare către Rolland : „Codin care m-a îmbolnăvit de cît m-a răscolit" sau „Sînt mulțumit, că de pe urma lui *Codin* nu m-am ales decît un insomnii și peri albi la tîmple !".

Povestea lui *Codin* este încadrată în volum de alte două povestiri : *O nopate în bălți* și *Kir Nicola.*

Scriitorul francez André Stil, membru al Academiei Goncourt, se rostește cu superlative despre cele două povestiri *(Codin* și *O noapte în bălți),* punînd accentul pe latura socială, pe confruntare și răzvrătire : „...a înțelege, a învăța este posibil mai ales în viață, în cea mai aspră dintre vieți. «Hei mînzule — îi spune Codin lui Adrian — dacă vrei să cunoști adevărul, vino cu mine într-o zi, pe la patru dimineața, ca să vezi cum se împart sacii». Și-l duse în port, printre hamalii care se încăierau ca să-și apuce sacul. «Într-un sfert de oră, ai învățat mai multe decît în zece

ani de școală. Ai văzut *fața adevărată a lumii*». (...) Nimic nu s-a scris mai frumos, ca în *O noapte în bălți*, despre mizeria umană, despre adevărul oamenilor săraci, despre nefericirea lor, ca și despre demnitatea și cerbicia lor".

În volum, *O noapte în bălți* se termină cu hotărîrea lui moș Dumitru de a-l împușca pe boier, spre a răzbuna pierderea armăsarului, înjunghiat în baltă. Ce s-a ales din hotărîrea luată, ne-o spune însuși autorul într-un *Post scriptum la „O noapte în bălți"*, scris pe cînd se afla în sanatoriul elvețian Montana-sur-Sierre, în noiembrie 1926. Acest text s-a publicat numai în revista „Europe", după moartea sa (nr. 11, din 15 noiembrie 1935 ; republicat de redacție în numărul special, din septembrie-octombrie 1973, consacrat cincantenarului acestei reviste). Text inedit pentru cititorul român, îl redăm în traducere românească.

POST-SCRIPTUM LA „O NOAPTE ÎN BĂLȚI"

Pagini autobiografice

Atunci cînd visul se amestecă, se confundă cu realitatea simți că te cuprinde ceva uluitor, care te ia cu sine. Nu mai poți să-ți dai seama, dacă aparții acestei lumi sau alteia.

Aflîndu-mă aci, datorită unei ușoare poticneli a sănătății și în împrejurări deosebit de prielnice stărilor emotive, am recitit zilele acestea povestea lui moș Dumitru, care își spintecase frumosul armăsar, în baltă, declarînd apoi fratelui său că o să-l împuște pe moșierul locului, cauza nenorocirii sale, și apoi o să înfunde pușcăria.

Lectura acestei nuvele, care deschide volumul *Codin*, m-a aruncat deodată cu treizeci și cinci de ani în urmă. Toate povestirile mele, toate chipurile lor mi-au revenit aievea, perindîndu-se pe dinaintea ochilor mei, care hoinăreau aproape fericiți, în depărtarea troienită, cu brazi și munți argintați, făcîndu-mă să retrăiesc o copilărie îndepărtată, săgetîndu-mă cu ciudate îndoieli.

Pentru a scăpa de strînsoarea lor, voi povesti cum țăranul de treabă, care era moș Dumitru, a încercat să-și țină cuvîntul că-l va omorî pe boier. Bineînțeles, puternicul ținutului n-a pățit nimic, grație unei „intervenții" cerești. Dar, ce tragi-comedie sătească !

Înapoiat la bordeiul său, cu pantalonii sfîşiaţi în două şi cu un singur cal, unchiul Dumitru a vrut mai întîi să bea. Să bea, înainte chiar de a-şi spăla mîinile de sînge. Avea „în nas“ cîteva cinzece zdravene de ţuică, luate la frate-său Anghel. Rachiul, unit cu nenorocirea lui, îl făcu furios, surd şi nepăsător la ţipetele întregii case. Răscoli peste tot, întoarse bordeiul cu susul în jos, sperînd să dea peste niscaiva economii ale bunicii mele. Negăsind niciun ban, încălecă singurul cal ce-i rămăsese şi o porni în galop spre marginea bălţii, ca să ia pielea armăsarului care zăcea acolo cu burta spintecată. Putea lua pe ea, la tîrg, cîţiva gologani, ţăranii avînd obiceiul să-şi facă opinici din pielea vitelor moarte, argăsită primitiv.

Sărmani oameni !... Sărmană lume !... Sărmană viaţă ! Vă compătimesc, adesea cuprins chiar de oroare. La ce bun se clădesc atîtea biserici, atîtea şcoli, cînd voi sunteţi incapabili să pricepeţi divinul existenţei şi nici să fiţi pătrunşi de-o elementară milă ! Oare la ce-i bună Arta, la ce bun tot acest ghiveci literar, de vreme ce n-ajută cu nimic, la îndreptarea ordinei stupide ce domneşte în colectivitate ?

Mi-amintesc de clipa cînd unchiul Dumitru, ca un vandal din Evul Mediu, se înapoie acasă, cu pielea armăsarului jupuită, atîrnîndu-i pe coapse şi pe grumazul calului — morman sîngerînd ce se scurgea jalnic. Ei bine, ducă-se la dracul dramele şi teatrele voastre ! Acolo, în ograda tixită cu ţărani tăcuţi, cu femei abia stăpînindu-şi plînsul, un bărbat îşi făcea apariţia, *cu cuţitul* între dinţi, un om care îşi spintecase frumosu-i animal şi pe care îl vedeai acum gata să-şi spintece mama, nevasta, copiii şi chiar pe Dumnezeu, la care voi vă rugaţi ca nşite proşti, ca să vă dea, dracu' ştie ce !

În faţa acestui om, cu ochii holbaţi, treizeci de capete albe îşi plecară fruntea, fără să crîcnească, în timp ce liota de copii se uita, fără să priceapă mare lucru. Dumitru înfruntă mulţimea, cu o aruncătură de privire feroce, slobozi calul în curte şi plecă la cîrciumă, cu pielea pe umăr.

. . . .

Dumitru se înapoie beat-mort, la căderea serii. Văzîndu-l venind, cele două femei alergară, înspăimîntate, spre locul unde unchiul îşi ţinea puşca. Voiau s-o ascundă, dar era prea tîrziu.

Dumitru li-o luase înainte şi pusese arma, de cu dimineaţă, la loc sigur. O încărcă cu „gloanţe de mistreţi“, aşa cum îi spusese lui Anghel şi luă drumul Brăilei, cu puşca pitită sub gheba lungă, care o acoperea în întregime.

Cine ar fi îndrăznit să-l atingă, sau numai să-i spună o vorbă ? Totuşi, disperarea e mai puternică decît teama de cele mai nemiloase lovituri. Şi, iată-ne pe urmele lui, bunica, mătuşa şi eu, tustrei amuţiţi.

Sfîrşit de iunie. Seară apăsătoare, agitată ca şi sufletele noastre. Slabă speranţă, să-l scape pe moşier : în timpul verii, el se ducea în fiecare zi la oraş, ca să joace la club şi se înapoia, înainte de miezul nopţii, totdeauna singur, conducîndu-şi cabrioleta, căptuşit însă cu arme de foc straşnice.

Biata nevastă şuşotea :

— Dacă Dumitru îl omoară, o să se ducă la ocnă. Dacă nu-l nimereşte, boierul o să ne omoare pe toţi. Doamne, fie-ţi milă de noi !

Amintindu-şi că eu mă aflam mult mai aproape de nenorocirea lor, decît bunul Dumnezeu, bunica mă îmboldi :

— Du-te, Panaitaki, du-te şi roagă-l pe unchi-tău să facă cale--întoarsă ! Pe tine n-o să te lovească. Spune-i că am şaizeci de lei. Voiam să pun să sape un puţ la răspîntia spre Petroiu, dar o las pentru anul viitor. Îi dau toţi banii... să-şi cumpere alt cal... şi chiar să-i bea, păcătosu'... Du-te, drăguţule şi spune-i asta !

Nu împlinisem încă şapte ani, dar aveam inima călită de-o copilărie doldora de întîmplări dureroase. Aşa că, fericit de misiunea mea, mă avîntai în beznele care-mi ascundeau unchiul, pe care îl iubeam şi-acum voia să facă moarte de om. Îl regăsii, i-apucai mîna şi-i spusei într-un suflet :

— Unchiule !... Bunica nu mai sapă nici un puţ şi-ţi dă matale cei şaizeci de lei, ca să cumperi calul şi chiar să-i bei, la întors-acasă !

Dumitru se opri, îmi strînse mîna şi adăstă femeile ; acestea, temătoare se pierdură în noapte. Unchiul strigă la ele, cu jumătate voce.

— Luaţi băiatu'... M-auziţi ?... Chiar acum, că vă rup oasele !

Şi, părăsindu-mă, se depărtă repede.

Cer negru ca smoala deasupra capetelor noastre... Drumul, un torent de praf în care picioarele se afundau ca-n vată. Şi, jur împrejur, o tăcere, ucigător de sumbră.

Satul Baldovineşti, despre care este vorba aici, nu mai există astăzi. Locuitorii săi au trebuit să se mute, izgoniţi de moşierul, pe care unchiul Dumitru voia să-l omoare. Într-o zi, el trecu cu plugurile peste cătun, peste bordeiele sărăcăcioase.

De ambele părţi ale drumului, ţăranii îngrijeau sîrguincios un şanţ adînc şi interminabil, care le apăra curţile neîmprejmuite, de năvala cirezilor de vite. Şanţul avea malurile povîrnite şi adesea năpădite de un hăţiş de dracilă sălbatică.

În acest şanţ, dispăru pe neaşteptate Dumitru, în noaptea aceea, cuibărindu-se într-un loc prielnic planului său ucigaş, lăsîndu-ne descumpăniţi.

Femeile, tot sperînd să împiedice crima, înnebuniră. Alergarăm pînă la ieşirea din sat, unde se termina şanţul ; ne înapoiarăm de unde venisem, poticnindu-ne speriaţi în noapte, muţi ca nişte fantome ; rebegiţi din pricina ploii reci care plutea să cadă. Din cînd în cînd, în patru labe, ca animalele, mergeam de-a buşilea pe marginea celor două şanţuri, scrutîndu-le adîncul şi mormăind încetişor :

— Unchiule... unde eşti ? Mi-e frică ! Vino acasă ! îi spuneam eu.

— Dumitre... Dumitre ! se văicăreau cînd nevasta, cînd mama. Pentru numele lui Dumnezeu, de ce ne faci una ca *asta ?* Ai copii, o să rămîie fără tată !

Dar Dumitru tăcea chitic locului, cu neputinţă să-l descoperi. Se ferea chiar să fumeze, numai să nu se dea de gol.

Orele nopţii înaintau, ca un monstru, invizibil, apropiind clipa fatală. Greierii amuţiră şi cîinii, la fel, în timp ce broaştele, presimţind apropierea ploii, îşi reîncepură concertul şi mai cu foc... Deodată, un vînt năbădăios dezlănţui furtuna, cu iuţeala fulgerului ; adevărate şuvoaie de apă înecară pămîntul.

Ghemuiţi unul într-altul, crezurăm un moment că vom pieri. Un şuvoi de apă noroioasă fu cît pe-aci să ne tîrască în şanţ. Apoi, tot atît de repede, se făcu iarăşi linişte, cer senin, iar luna plină scălda cu lumina ei pămîntul proaspăt spălat.

Uzi pînă-n măduva oaselor, începurăm a-l căuta pe cel ascuns, care nu întîrzie să se trădeze cu o înjurătură teribilă, ce ne făcu să tresărim tustrei. Ne apropiarăm.

El se afla îngropat în noroi, pînă la genunchi și cerceta furios la cocoașele puștii, udă și ea.

— Cărați-vă de aici ! ne strigă.

De data asta, eram hotărît să mă agăț de el, să împiedec nenorocirea. Și, în timp ce femeile se depărtau, un zgomot de trăsură, care cobora la trap, ne pironi locului. Unchiul tună :

— Ciocoiul ! Săriți toți în șanț ! Dumnezeule ! Și nimeni să nu miște, că trag mai întîi în voi !

Acele clipe le voi ține minte, pînă voi muri...

Cufundați în noroi, tremuram de ne mușcam limbile. Nădăjduiam că arma n-o să ia foc, dar incertitudinea doborîse pe cele două nenorocite. Bunica se ruga în șoaptă. Mătușa abia își ținea plînsul. Cu ochii ațintiți la pușca proptită de buza șanțului, pe care luna o lumina ca ziua, trăirăm clipe ucigătoare cînd moșierul trecu prin fața noastră.

Cu neputință să privim mai mult. Închiserăm ochii pe silueta ciocoiului, care conducea la mare trap și imaginea înfiorătoare a unchiului care-l lua la ochi.

Două cli-clac, fără urmare, bubuiră în inima mea, ca niște lovituri de tun, în timp ce boierul se depărta, nesinchisindu-se de ceva, iar unchiul înjura de să dărîme o catedrală. Îndată, el sări din șanț și se repezi în urmărirea dușmanului, cu cuțitul în mînă.

Fu lăsat să alerge... Alături de mine, mătușa leșinase. Bunica, prăbușită, o ținea pe genunchi și bolborosea, liniștită :

— Slavă ție, Doamne, drăguțule ! Tu ești stăpînul celor văzute și nevăzute... Iartă-ne pe noi păcătoșii ! Facă-se voia ta, în vecii vecilor, amin !

*

L-am revăzut pe moș Dumitru, în vara lui 1925, cînd am revenit în biata mea patrie.

Un bătrîn, cu barba albă, surd, dar tot voinic. Optsprezece copii, aproape toți la casele lor. O verișoară tînără și prîslea, încă la părinți, nu mă recunoscură deloc.

Mă prăbușii pe mîinile noduroase ale celui care mă crescuse — mîini care tăiaseră atîta papură, care spintecase chipeșul „meu“ roib, într-o noapte în bălți și care încercase, din fericire, zadarnic, să curme viața moșierului nostru. Am plîns pe aceste mîini, ca un fiu risipitor.

Lîngă noi, mătuşa — cu zece ani mai tînără decît unchiul, dar îngrozitor de zbîrcită şi fără un dinte în gură — povestea, înghiţindu-şi lacrămile :

— Nu mai aude deloc... L-au bătut, în timpul ocupaţiei nemţeşti... L-au lovit cu patul puştii, numai în cap... Dar, bietul meu Dumitru, e încă inimos şi trudeşte ca un flăcău.

Asta şi atîtea altele asemănătoare, am văzut, am auzit în timpul şederii mele în România, anul trecut. Şi, astăzi, aci, în pacea luminoasă a acestui ţinut argintat de zăpezi, mă întreb neîncetat dacă n-am apucat un drum greşit, căutînd salvarea umanităţii în ţările Occidentului.

Occident... Occident. Tu ai un cap mare, enorm, dar n-ai pic de inimă ! Experienţele nu te-au învăţat nimic şi viaţa ta devine din ce în ce mai uscată.

Dar ceea ce-i şi mai trist, e că tu împingi uscăciunea ta pînă în ţinuturile noastre, ignorante, dar milostive. Elevi ieşiţi din şcoli foarte înalte — elevi deveniţi stăpînii şi călăii noştri — sînt cei ce nimicesc astăzi, din răsputeri, populaţiile noastre paşnice. Şi se mai spune pe-acolo, că domnişori ce nu ştiau să scrie, nici citi, aveau acum patru secole, măcar omenia de-a lăsa să trăiască în pace pe lucrătorii pămîntului.

Atunci, se aflau asemenea stăpîni ; azi nu mai găseşti niciunul. Azi nu întîlneşti decît din cei ce s-au instruit în Sorbonele voastre.

Spuneţi-mi : pe ce căi ale acestei lumi nemărginite se poate merge, pentru a căuta un mijloc de salvare a vieţii ? Şi, cum să facem, pentru ca copiii viitorului să nu mai asiste la spectacolul omului, mătăhăind în noroi şi-n întuneric, cu puşca aţintită asupra semenului său ?

PANAIT ISTRATI

Montana-sur-Sierre noiembrie

Şi tot în 1925, cu prilejul primei reveniri în patrie, Panait Istrati se afla la taifas într-o „zi de toamnă, prielnică amintirilor", la Snagov, la „o masă neaoş românească", cu Mihail Sadoveanu, Gala Galaction, D. D. Pătrăşcanu şi Iacob Rosenthal.

„Panait Istrati istoriseşte neobosit, îşi aminteşte Gala Galaction într-un articol din epocă. Ziua de-afară se stinge, fără nici o dungă

trandafirie. Lămpile se-aprind. Amicul nostru rămîne între noi, vibrător și fermecător, fără să simtă că sînt atîtea ceasuri de cînd ne joacă povestea vieții sale (...) Panait Istrati n-a uitat nici cîntecele pe care le-a învățat odinioară printre brăilenii lui, născuți, unii dintre ei, dincolo de Balcani.

Și în legătură cu un cîntec, pe care voiește să ni-l cînte, ne povestește o tristă poveste de iubire între un arvanit brutar și aleasa inimii lui, o cîrciumăreasă din Brăila... Ea se îmbolnăvește de oftică, se încovoaie și se apropie de mormînt. Arvanitul îi rămîne credincios, pînă la ultima ei suflare. Dar, dis-de-dimineață, pe la cîntatul cocoșilor și mai devreme, cînd brutarul, ajutat de micul Panait — calfa de brutar — frămîntă aluatul pentru covrigi, se aude din fundul brutăriei tușitul iubitei ofticoase... Atunci arvanitul, palid și cu ochii strînși sub pleoape, începe un cîntec de infinită jale orientală... Panait Istrati a auzit de atîtea ori cîntecul acesta, încît îl cîntă fără șovăială, cu toate că nu înțelege mai nimic din textul albanez...

Privim la Panait Istrati cum cîntă și cum imitează mișcările brutarului care frămîntă coca... E un cîntec jalnic, o manea turcească, auzită, de atîtea ori sub fel și fel de variante, în copilăria noastră cea petrecută în județul cu nume turcesc, Teleorman... Cîntecul se isprăvește cu un vaiet dureros, cu strigătul durerilor musulmane, mari și mici : Aman ! Aman !... Și din adîncul acestui cîntec cu suspine orientale, Panait Istrati se ridică — înduioșetor pînă la lacrămi — și mai mult al nostru, al pămîntului pe care ne găsim, al Dunării cu caice din Levant, al tradițiilor și al poveștilor care se revarsă, cu Dunărea, pînă la Stambul și Sfet-Agora !".

Povestea de iubire între „un arvanit brutar și aleasa inimii lui" nu e alta decît a lui *Kir Nicola*, pe care cititorii de pe toate meridianele aveau s-o cunoască, pe pagini de carte românească îndrăgită, un an mai tîrziu. Ea începuse să-și definească conturele și adîncimile, în noaptea „prilenică amintirilor", de la Snagov...

Repere bibliografice

Volumul *Codin*, tradus de autor și tipărit în 1935, editura Ig. Hertz, colecția „Akadomos", nu a mai fost reeditat, de-acum patruzeci și șase de ani ! Abia astăzi, cu prilejul ediției de față,

Codin revine în raftul librăriei româneşti, la îndemîna generaţiilor tinere de cititori care poate nici nu-i cunosc povestea, decît poate numai din filmul realizat de Henri Colpi.

În Franţa, volumul *Codin* a cunoscut următoarele reeditări : în 1926, editura „Sablier", ilustrat de Picart Ledoux ; în 1964, editura „Les Preses Universitaires de France", colecţia „Le Quadrige d'Apollon" ; în 1968 şi 1978, editura Gallimard, în *Oeuvres de Panaït Istrati*, vol. II.

PAGINI AUTOBIOGRAFICE

Sînt o secţiune aparte în ansamblul operei istratiene, grupată în trei mari cicluri : *Povestirile lui Adrian Zografi; Copilăria şi adolescenţa lui Adrian Zografi* şi *Viaţa lui Adrian Zografi.*

Paginile autobiografice alcătuiesc două volume, cu o suită de povestiri sau amintiri, scrise direct sau transpuse de autor în limba română. Acestea sînt : *La stăpîn* şi *Pescuitorul de bureţi.*

LA STĂPÎN

şi *„Căpitan" Mavromati* au fost scrise mai întîi în limba maternă şi publicate în volumul *Trecut şi viitor,* editura „Renaşterea", 1925. Este cartea de debut în literatura română şi în care se prezintă astfel cititorilor :

„Mă aflu, în clipa asta, pe cale de-a păşi pragul unei case sfinte : mă înfăţişez cititorilor mei din România.

După treizeci de ani de credinţă neclintită într-o idee şi de dureri îngrămădite, iată-mă gata să-mi spun cuvîntul. Viaţa mi-a îngăduit, în sfîrşit, să mi-l spun. I-am smuls această îngăduinţă. I-am smuls-o cu preţul unor jertfe, pe care numai eu le cunosc".

El îşi previne cititorii că nu vor avea ocazia unor *pagini pur literare,* ci o spovedanie cu sinceritate faţă de sine-însuşi, în care să se vadă „pînă unde a fost legat de omeneştile slăbiciuni ale

vieții, cît a luptat cu ele, cum a învins sau a fost învins". Pagini guvernate, ca și însăși viața lui, dealtfel, de dragostea pentru frumusețile pămîntului și căldura inimii omenești, de prietenie — întîlnite în vagabondajele sale peste țări și mări.

Tot în volumul *Trecut și viitor*, el previne pe cititorul român că scrisul său se adresează celor „pentru care viața este o luptă aprigă (...) de două ori aprigă", fiind dusă „în același timp, cu legile firii și cu cele create de om". Văzută prin această prizmă, opera lui Panait Istrati s-ar împărți în două, după proprie mărturisire : 1. *Chira Chiralina, Moș Anghel, Cosma* și *Dragomir-Stavru*, care cad răpuși în lupta cu „legile firii", împotriva cărora „nu putem aproape nimic". Ei nu ascultă „decît vocea sîngelui clocotitor, trăiesc după legea lui", dînd „frîu liber patimei de-a trăi viața, așa cum o simțeau svîcnind în carnea lor, și cînd această patimă se izbește cumplit de zidul altor patimi și-i duce pe toți la pierzare, ei se lasă duși, nici o forță nu le-a putut veni în ajutor", nefiind ei-înșiși decît victime ale „legilor firii", a problemelor „de nerezolvat ale vieții".

În *Codin, Sotir, Pescuitorul de bureți, Țața Minca*, Istrati afirmă că a făcut „un pas spre problema socială, sentimentele personagiilor se împiedecă de organizația economică de azi și ei se răzvrătesc. Se răzvrătesc în felul lor, așa cum vreau eu".

N-am vrea să se creadă, că Panait Istrati era partizanul literaturii cu „teză" ; el însuși precizează că nu a căutat să dea vreo „soluție spițerească" și nici să pledeze pentru „o metodă în dauna alteia". Esențialul rămîne pentru el : „nedreptatea veșnică a omului", care se combate prin luptă, „lupta eternă a omului slab cu semenul său, născut lup".

Acestei galerii de tipuri, reprezentative în felul său, îi trebuie adăogat însuși Adrian Zografi — alter-ego-ul autorului — care totdeauna s-a aflat, în viață ca și în cărți, de partea celui slab împotriva lupilor cu chip de om.

La stăpîn și *„Căpitan" Mavromati* reînvie anii primelor sale confruntări cu viața cînd, după o „copilărie răsfățată", se izbește nu numai de nedreptatea socială, dar și de cruzimea semenilor, desfigurați de egoism, de ignoranță, de teroarea epidermei asupra

sufletului. Sînt pagini de antologie, fără egal în literatura noastră — abecedarul cu slove adesea grele de sîngerări ale copilului, abia ieşit de pe băncile şcolii primare, în lupta pentru existenţă şi cînd „simte groapa ce se deschide în faţa primilor paşi ce-i face în viaţă : morală, prejudecăţi, calcule, interese meschine".

Nu întîmplător, Panait Istrati se declară împotriva „căpcăunilor" copilăriei, subliniind acest adevăr — întărit de viaţa de fiece zi — că „*numai* în vremea copilăriei se pot pune temeliile *bunătăţii*, fondaţiune menită să suporte lungi ani de luptă, o întreagă uzină de frămîntări şi de chinuri care dau omenirea de rîpă, dacă baza nu e făcută din *bunătate*".

În prima scrisoare către Romain Rolland (20 august 1919), în care Panait Istrati îşi mărturiseşte viaţa, înghesuită de dureri nebănuite, se află *o altă relatare* decît cea din „Căpitan" Mavromati — şi poate cea adevărată — privitoare la episodul care provoacă abandonarea vieţii de băiat de prăvălie. După ce barba Zanetto îl dă de-a rostogolul în rîpă, întrerupîndu-i contemplarea Dunării, el ia hotărîrea să nu mai revină la crîşmă. Pînă aici, faptele sînt identice, în carte şi în scrisoare. Urmează acum, ceea ce se află *numai* în scrisoarea trimeasă lui Rolland :

„Nu mă întorc nici acasă şi, timp de două zile, hoinăresc în voia fanteziei şi a preaplinului de viaţă din mine. Dar stăpînul pune un copoi pe urmele mele şi m-aduce iarăşi la muncă... Şi ce muncă ! Tocmai ce uram mai mult : spălatul vaselor ! Să speli vase, toată ziua cu mîinile în apa călduţă, unsuroasă. Adio livrări de marfă, adio visări mîngîietoare, adio Dunăre ! Ferecat, ferecat pentru vecie...

Atunci, într-o clipă de nebunie, uit de mama şi de bucuria de-a trăi, atîrn o frînghie în pod şi cînd tocmai eram gata să-mi vîr gîtul în laţ, dă peste mine însuşi stăpînul, care, speriat, mă dă afară.

Uf ! Sfîntă libertate ! Izvor de fericire ! Nici o jertfă, făcută în numele tău, nu poate egala elixirul binefacerilor tale".

Paginile autobiografice *La stăpîn* şi *„Căpitan" Mavromati* apar pentru prima oară în volum separat, abia în 1940, sub titlul *La*

stăpîn, editat de „Cartea românească“. Respectînd „sumarul“ ediției franceze, au fost incluse în acest volum și paginile autobiografice *Direttissimo*, în care povestește prima tentativă (în 1907) de-a ajunge în Franța, via Pireu — Marsilia. Îmbarcat clandestin, este prins și aruncat la Neapole, unde după o lună de mizerie neagră, reușește să se îmbarce, tot clandestin, pe un vapor de lux „direttissimo da Napoli à Alessandria“. (Text netradus de autor).

Corespondentul ediției românești este în limba franceză volumul *Mes Départs*, apărut în 1928, la editura Gallimard. (Episodul *Direttissimo* a fost scris la Saint-Raphaël, în martie 1927).

Transpunînd, de astă-dată în limba franceză, textul original, românesc, Istrati face mici schimbări sau adăugiri, referitoare mai mult la culoarea locală, spre a fi mai bine înțelese de cititorul străin. De pildă, vorbind de cartierul grecesc Karakioi, unde se afla taverna lui kir Leonida, el dezvăluie în ce a constat farmecul acestor locuri și ce anume l-a ajutat, mai tîrziu, ca scriitor, în reușita cadrului și atmosferei din *Chira Chiralina* :

„De aici am luat, încă din copilărie, toate acele impresii voluptoase care m-au ajutat mai tîrziu să compun cadrul și atmosfera *Chirei Chiralina*. În acest cartier sau în al *Cetățuiei* — unde turcii sînt în majoritate — mahalaua Brăilei alungă pe orice tînără îndrăgostită, ce se arată prea neastîmpărată : «La *Karakioi*, la *Cetățuie*, paceauro, dacă ai mîncărime !» i se spune.

Acestea sunt cele două cartiere cu îndrăgostiți focoși din orașul meu. Acolo aș fi vrut să stau, ca să pot cunoaște și învăța, fără să-mi dau seama de ce“.

Despre „paginile autobiografice“ ale lui Panait Istrati s-au rostit la noi cuvinte frumoase sau judecăți juste — infirmîndu-se astfel presupunerea autorului — exprimată în *Trecut și Viitor* — că ele ar putea „nemulțumi critica răuvoitoare“.

Criticul Pompiliu Constantinescu, într-un articol apărut în epocă, apreciază :

„Din fiu al cîmpurilor sălbatice și îndrăgostit de albastrul nesfîrșitului Danubiu, poezia copilăriei irosite pentru totdeauna, nota accentuată de umor, picurat de tristețe sau întunecat de episoade tragice, toate acestea ne readuc pe Istrati cel adevărat, povestitorul plin de culoare, animatorul atîtor tipuri, deșteptate

din lumea amintirilor, strînse pe cărările sîngeroase ale calvarului său de peregrin.

În *La stăpîn* și *„Căpitan" Mavromati* sînt pagini autobiografice la înălțimea *Amintirilor* lui Creangă ; prin ele d. Istrati devine scriitor român, posedînd organic limba maternă, în expresivitatea ei neaoșe, pitorească, cu aceeași ușurință cu care scrie în limba franceză".

Repere bibliografice

Primii pași spre luptă : I. *La stăpîn* ; II. *„Căpitan" Mavromati* apar pentru prima oară în volumul *Trecut și viitor*, București, editura „Renașterea, 1925 (p. 45—103).

Reeditări : *La stăpîn*, editura „Cartea românească, 1940 ; în volumul *Chira Chiralina și alte povestiri*, Editura pentru literatură, 1957 (p. 307—344)) ; în 1974, editura Ion Creangă în volumul *„Căpitan" Mavromati*, Biblioteca pentru toți copiii. (Cuvînt înainte de Boris Buzilă, ilustrații de Gh. Cernăianu).

În limba franceză : *Mes Départs*, Paris, Librairie Gallimard — N.R.F., 1928 ; *reeditări* : în 1968 și 1978, editura Gallimard, în *Oeuvres de Panaït Istrati*, vol. II, p. 299—350.

PESCUITORUL DE BUREȚI

Apare în volum, în 1930, la editura „Rieder", colecția „Prozatori francezi contemporani", cuprinzînd și suita de „pagini autobiografice" : *Bakîr*, *Între un prieten și o tutungerie*, *Nemurire* și *Sotir*.

Volumul se deschide cu un „Avertisment" al autorului :

„Unii cititori, pe care îi prețuiesc, m-au întrebat în vremea din urmă, pentru ce am „oprit", după *Mihail* (1927), urmarea la *Adrian Zografi*.

N-am oprit-o : am *suspendat-o*.

Urmarea lui *Mihail* trebuia să fie *Adrian Zografi, viața și moartea lui* : o viață și o moarte de erou obscur, dar demne de-a fi cunoscute, datorită setei de ideal, ce însuflețește atîtea existențe obscure și care este și armătura lui Adrian al meu.

Ori, într-o zi, Adrian, care-i una cu mine, își văzu această sete, inundată de o amărăciune neașteptată, năprasnică și cumplită : desfigurarea idealului său, tocmai de acei, care ca și lui, le fusese hrană.

Apoi se iviră alte desfigurări, alte hecatombe de sentimente scumpe.

Acum, reîntors în satul meu, după o absență de treizeci de ani, să-mi fie îngăduit a contempla ruina unei mari existențe, a-mi aduna forțele și, dacă o să mai am timp, *s-o iau din nou la drum.*

Către care orizonturi ?

N-aș putea-o spune. Adrian nici atît !

Dar pămîntul este mereu frumos, iar cei mai mulți dintre oameni continuă să fie lipsiți de libertate.

Vom încerca să-i descoperim, încă o dată, și să-i iubim. În așteptare, să răscolim printre ruine.

PANAIT ISTRATI

Baldovinești—Brăila, aprilie 1930

Încă de la începutul anului 1930, Panait Istrati luase hotărîrea de-a reveni definitiv la matcă, spre a prinde noi puteri, ca și Anteu la atingerea cu pămîntul-mamă. Scîrbit de civilizația modernă, lipsită total „de stări sufletești" și împinsă „pe drumul setei de îmbogățire cu orice preț și al desfrîului", el revine în primăvară la Baldovinești : „Pentru mine, Occidentul e mort ; vreau să fac gospodărie țărănească, aci".

„Desfigurările" și „hecatombele de sentimente scumpe" înseamnă, la concret : prăbușirea prieteniei cu Romain Rolland și a altor cîteva prietenii vechi ; refularea de la porțile Egiptului, ca indezirabil și arestarea la Triest, de către fasciști ; campania denigratoare și calomnioasă a celor ce-l acuzau de „trădare", de „conversiune la fascism", de agent al Siguranței — totul petrecut într-o tăcere generală, complice, ce-l împresura din toate părțile baricadei sociale, dovedindu-i, dacă mai era cazul, cît „este de singur omul pe lume"

Într-un articol, apărut la Brăila, spre sfîrşitul anului 1930, Panait Istrati explică diferitele faţete ale prăbuşirii viselor sale în lumea scriitoricească a Occidentului. „Aci iluziile mele — spune el — au durat cîţiva ani. Mi se părea că ceva se poate face. Apoi am văzut că şi lumea literaţilor merge tot spre pieire. Unii şi-au făcut un mijloc de îmbogăţire, descriind în chip neutru, dar cu sos excitant, viciile stăpînilor zilei. Alţii (...) miorlăie într-un colţ şi nu ştiu pe ce cale să apuce. I-am părăsit fără regret şi m-am apropiat de cei care vorbesc, cu succes, în numele conştiinţei universale. A fost o iubire mare, care a durat puţin. Căci, cerînd acestei conştiinţe universale să se coboare în stradă, mi-a răspuns că ei nu-i place să fie stropită cu noroi, ba să se aleagă şi cu un guturai". (Aluzie la Romain Rolland, Jean-Richard Bloch, Léon Bazalgette şi alţi rollandişti.)

În româneşte, volumul *Pescuitorul de bureţi* apare abia în 1939, la editura „Dacia" din Bucureşti, în condiţii grafice sub orice critică.

„Paginile autobiografice", din acest volum, au fost scrise după cum urmează :

Pescuitorul de bureţi este republicat din „Adevărul literar şi artistic", unde a apărut pentru prima oară (15 iunie 1924), fiind scris direct în limba maternă.

Tot în aceeaşi revistă, apare în trei numere consecutive (5—12 noiembrie 1924) şi *Sotir*, rescris în româneşte, cu modificări substanţiale faţă de forma iniţială din 1922.

Nemurire a apărut pentru prima oară în volumul *Trecut şi Viitor*, editura „Renaşterea", 1925, scris direct în limba română în anul 1924.

Singure, *Între un prieten şi o tutungerie* şi *Bakîr* sînt traduceri de autor, făcute în 1934 şi publicate întîia oară în volumul *Codin*, deşi nu se integrau prin conţinut perioadei copilăriei lui Adrian Zografi. (Textul fiind cules cu literă înghesuită, editorul Ig. Hertz a făcut presiuni asupra lui Panait Istrati, obţinînd ca să-i dea şi aceste două povestiri, pentru completarea celor 260 de pagini prevăzute pentru acest volum care inaugura colecţia „Akademos".)

Prima călătorie a lui Istrati în Egipt n-a fost evocată numai în paginile autobiografice *Între un prieten și o tutungerie*, unde accentul este pus pe deosebirea fundamentală dintre vagabond și aventurier. („Aventurierul vrea și poate să se căpătuiască. Vagabondul nu vrea și nu poate".) Ce a însemnat această primă ieșire din țară pentru Panait Istrati, reflecțiile sale de pasager clandestin în timpul călătoriei de la Constanța la Alexandria le întîlnim în evocarea *Pendant la traversée (În timpul traversării)*, scrisă în aprilie 1921, la Nisa. (Manuscrisul n-a fost reluat de autor în nici una din cărțile sale ; el se află conservat la „Fonds Romain Rolland", la Paris. O „versiune românească" anonimă și aproximativă a fost publicată sub titlul *Călătorie pe mare*, în „Viața românească", nr. 1, ianuarie 1967).

Reproducem — în traducerea noastră — fragmentul privitor la despărțirea de mamă-sa, pe care o simte întovărășindu-l peste mări și țări :

„Era pentru prima oară, cînd o atît de mare distanță mă despărțea de biata mama. O părăsisem în lacrămi, singură și lipsită de orice sprijin în căsuța ei de pe malul Dunării, unde-și cîștiga existența, spălînd rufe și numărînd zilele, orele ce o despărțeau de clipa reîntoarcerii mele acasă, vărsînd lacrămi pe hainele și cămășile mele, pe petecul de hîrtie pe care așternusem cîteva cuvinte de neînțeles pentru ochii ei și pînă și pe mucurile țigărilor ce fumasem, îngrămădindu-le în scrumieră — toate la un loc, scumpe și proaspete vestigii a ceea ce atinseseră degetele și buzele mele, înainte de plecare ! Imaginea sfîntă a chipului ei slăbit, ochii ei de martiră se conturau clar în bezna deznădăjduitoare ce mă învăluia la pupa vasului, remușcarea îmi săgeta inima și o spaimă bruscă îmi cuprinse întreaga ființă. Eram atît de departe de ea, și pămîntul părea mai de necuprins decît îmi închipuisem... Ca s-o regăsesc, aveam nevoie acum nu de cîteva ore de mers cu trenul, ca odinioară, ci de zile întregi pe mare. Instinctiv, fără să vreau, întinsei brațele ca pentru a-i sări de gît, să-i cer iertare și să-i făgăduiesc că n-o voi mai părăsi niciodată. Niciodată !

O briză caldă mă trezi din toropeală, dar nu mă clintii din loc. Îmi lipii obrazul și urechea de podeaua călăfătuită a punții vasului și ascultai cu plăcere zvîcniturile ritmice, ce răzbăteau din burta lui. Se părea că ceva viu se află acolo... Ai fi spus că o inimă

bătea acolo, puțin cam repede, gîfîind. Simții nevoia să-mi lipesc și mai mult obrazul și urechea, ca să pot desluși mai bine. Nu cumva erau însăși bătăile vieții, a însăși vieții care mă atrăsese și mă mîna către ținuturi neștiute de mine, demne a fi cunoscute ? Sau poate că era însăși inima mamei mele, care bătea prea repede și cu putere, fiindu-i teamă de viața mea, de primejdiile ce mă pîndeau, la cheremul furtunii și al valurilor...

Și, deodată, îmi răsăriră în minte vorbele ei din clipa plecării mele : «Caută să fii bun cu oamenii, pe acolo unde te duci. Nu te lăsa prins de mînie și iubește pe om, oriunde te-ai afla. Numai așa, viața ta va fi ferită de primejdii, iar eu o să am fericirea de-a te vedea și săruta încă o dată, înainte de-a închide ochii !»

Mă simții ușurat. Mama se afla aici, cu mine. Ea mă va întovărăși pretutindeni, peste tot unde pulsează viața. Și-apoi, în partea cealaltă a vasului, la pupă, se afla un bun prieten de-al meu, care îmi cunoștea mama și avea să mă îmbrățișeze și să-mi vorbească despre ea. Peste cîteva zile, vom acosta și vom fi iarăși împreună"...

Publicarea lui *Sotir*, în „Adevărul literar și artistic", a fost însoțită de „Nota autorului", pe care o reproducem întocmai :

„*Sotir*, scris în ianuarie 1922, face parte din volumul primitiv, trimes lui Romain Rolland, ca încercare. El este un scîncet al inimii mele de-atunci, care fusese rănită de-o frază a lui Rolland. Fraza asta o meritam și n-o meritam. Poate că o meritam.

Redat unei vieți, de care voiam să mă scap, toată lumina zilelor mele din 1921 o făceau scrisorile sale, cu adevărat dumnezeiești : în toate, pe patru-cinci și opt pagini, un amic cald și înțelept mă îmbia să trăiesc și să lupt ; și ca să-i fie cuvîntul ascultat, el mi se deschidea mie și-mi arăta cîte abisuri de crudă dezamăgire îi ascunde viața, cum pierdem pe drumul existenței tot ce am avut mai scump, mai sfînt și cum ne trezim, deodată, cu peri albi și singuri cuc, în mijlocul aceleiași lumi milenare, care urlă în toate limbile. «Hai, înainte ! Nu, îndărăt ! La dreapta ! Ba nu, la stînga ! Vrem război ! Nu, vrem pace ! Vrem să vă sărutăm ! Ba nu, vrem să vă scuipăm !»

Ce să facă omul de gîndire și de simțire, în mijlocul acestor haite de lupi sau de oi ? (Cum vreți !)

Romain Rolland răspunde : «Să credem într-un viitor mai bun, *dar să facem tot ce ne stă în putință, ca să-l apropiem*».

Era însăși concepția mea despre viață, simțită întocmai, de ani îndelungați, dar ce mînă maestră mi-o definea !

El îmi spunea : *«Scrie, scrie, șarla dracului, ai talent !»* Eu îi răspundeam : «Nu, nu cred în asta, lasă-mă să-ți sărut picioarele».

Și-o fi zis, năpăditul de zeci de scrisori pe zi : *«Bată-te Dumnezeu ! Mi-am căpătat beleaua cu nebunul ăsta !»* Și, supărat, îmi trimite o scrisoare, de-o singură pagină, severă, *casantă* — așa cum numai Rolland știe să scrie — unde se afla fraza, citată în prefața mea la volumul *Chirei*. Această scrisoare debuta astfel (scriu aici numai din memorie, care nu-i faimoasă) : *«Dumneata ești un om teribil ! Eu nu vă cer afecție ! Nu caut afecție ! Tempi passati !»*

Cuvintele astea m-au ars la ficați. Idolul meu îmi zicea răstit : *«Jos labele !»*

Am plîns, cu capul în pernă, ca să înăbuș hohotele ; m-am recules și i-am scris : *«Dumneata ești ca Dumnezeul creștinilor : fără inimă !»*

Apoi mi-am luat aparatul, am colindat zeci de sate în Alpii Maritimi, toată vara anului 1921 și, ca culme, îmi rup două degete de la mîna dreaptă, voind să repar un drum prăpăstios la o fermă din Saint-Etienne de Tinné, în munți. Cu mîna în bandaj, timp de două luni, cu sufletul sfîșiat, colindam, sărbătorile, bîlciurile, stațiunile climaterice, fotografiind ziua, *developînd* noaptea la luminare roșie, țipînd de două junghiuri deopotrivă de vii și întrebîndu-mă din nou dacă, într-adevăr, merită viața asta atîta trudă : carne vie care geme !

Atunci îmi apăru icoana lui *Sotir* și m-am pus să-l evoc, de îndată ce am putut ține un condei, între mijlociu și inelar, așa cum fac și azi și voi face toată viața ce-mi rămîne de trăit, căci am rămas infirm de arătător și mijlociu, fiind strivite de un bloc de piatră.

Cînd am terminat pe *Sotir*, am prins poftă ; Ionescu intervenind, am continuat și am fost salvat, de astă dată, de la o moarte

sigură, căci acum aveam cu ce să-mi cumpăr arma care sfărîmă în bucăți ticăloasa de inimă. Atunci, mi-am adus aminte de o confidență a marelui dascăl *«Creația m-a scăpat de la boală, de la moarte, de la pierzanie !»* Și, punîndu-mi cenușe pe cap, ca păcătosul, am recunoscut că el avea dreptate. Dar, Rolland, uriaș al cinstei și al frăției, a ținut din parte-i să-mi scrie într-o zi : *«Je vous remercie de votre affection, cher ami, que mes boutades ne rebutent point»*.

Ca să obții o reparație, așa de strălucită, trebuie să ai în viață mai mult decît *«noroc»* ; trebuie să ai suflet.

Sotir e scris sub înfățișarea stării sufletești de-atunci. Această stare nu s-a modificat, Și nu se va modifica niciodată, oricît de mare mi-o fi *«norocul»*, în viitor, căci — cum sînt un om fără carte — iau drept literă de evanghelie, tot ce inima îmi șoptește. Ea e călăuza mea. Și ea îmi spune că e o greșeală să vrei să-ți altoiești șira spinării, pe o altă șira spinării : omul vrea, dar viața o refuză, oricît de mare ar fi dragostea omenească.

Ideea asta mi-e scumpă în *Sotir*. Ea va scoate capul peste tot, în ce voi scrie. Totuși, știu să rîd, să glumesc, să plîng, mai repede decît cel ce-ar dezaproba-o.

Și-acum, flăcăi de pe *Dacia*, care mai trăiți, sau de pe *Carol*, de pe *România* ori de pe *Împăratul... Cîrnat* (cum îi ziceați voi, în cîrciuma lui Binder) veți recunoaște cine se ascunde sub *Sotir ?*

(Dacă mai e în viață, să-mi scrie !). P. I."

Volumul *Pescuitorul de bureți* stîrnește în presa franceză o avalanșe de comentarii, care salută, cu entuziasm și calde aprecieri, revenirea lui Adrian Zografi, după doi ani de tăcere. (Ultima povestire publicată : *Ciulinii Bărăganului*, apăruse în 1928.)

„Volumul *Pescuitorul de bureți* nu-i un roman — se spune într-o revistă pariziană din epocă — sînt *povestirile lui Adrian Zografi* care se continuă în paginile autobiografice *Pescuitorul de bureți, Bakîr, Nemurire, Sotir, Între un prieten și o tutungerie.* Ne reîntîlnim cu figuri cunoscute : *Mihail, Bakîr, Haralambe* și nu-i nevoie să-i fi văzut aievea, pentru ca imaginea lor să fie

trainică. Excepţionalul talent al lui Istrati are puterea de a-şi însufleţi personajele, întrupîndu-le *întregi* în laboratorul amintirilor.

Citiţi episodul recrutării pescuitorilor de bureţi, întîlnirea cu falsificatorul de bani Bakîr, plecarea în Abisinia, intervenţia unchiului din Alexandria care preamăreşte în faţa lupului binefacerile unei zgarde pentru cîini şi care crede că un vagabond este în stare să sacrifice un prieten pentru «o situaţie» — şi veţi fi fascinaţi, luaţi de ritmul acestor povestiri viguroase, care, fără paradă de literatură, reabilitează mizeria.

Istrati ne dă tot ce am fi dorit. El este un vanitos, dar repede îţi dai seama că această vanitate are un fundament dintre cele mai nobile : valoarea umană. El e amar, pentru că-i drept, şi este drept, pentru că-i bun. Bunătatea lui nu-şi are egalul decît tot în ura lui, dar el nu urăşte decît ceea ce-i rău... El iubeşte oamenii de jos, din cauza suferinţei celor săraci, dar şi acolo el ştie să deosebească ceea ce-i imbecilitate şi josnicie... Tandreţea lui ne umple inima, idealul său ne reînsufleţeşte, dorul său de afecţiune ne redeşteaptă elanurile, pesimismul său e consolator, pentru că dă vieţii un ţel şi-i atestă măreţia şi, în sfîrşit, pentru că un suflu de bunătate străbate întreg pămîntul, făcîndu-ne zilele mai luminoase.

Anatole France dărîmă...

Cu mintea sa, cu inima sa, cu sîngele său, cu eul său uriaş, Panait Istrati construieşte o lume mai bună. Şi istorioarele ce le seamănă, în trecerea lui printre noi, vîntul nu le poate lua cu sine...

Panait Istrati a făcut să răsune în secolul nostru un glas, al cărui timbru nu era cunoscut. Cărţile sale au un accent unic. Iar ultima sa carte este poate perfecţiunea între toate celelalte."

Repere bibliografice

Reeditări în limba română : *Pescuitorul de bureţi, Bakîr, Între un prieten şi o tutungerie*, în volumul *Chira Chiralina şi alte povestiri*, Editura pentru literatură, 1957, p. 397—461 : *Nemurire,*

în volumul *„Căpitan“ Mavromati,* Editura Ion Creangă, 1974, Biblioteca pentru toţi copiii.

În Franţa : în 1968 şi 1978, editura Gallimard, în *Oeuvres de Panaït Istrati,* vol. II.

ŢAŢA MINCA

În opera lui Panait Istrati se află cîteva creaţii, care nu se integrează nici povestirilor, nici vieţii lui Adrian Zografi şi nici paginilor autobiografice. Este un grup de sine stătător, de restul operei, alcătuit din *Familia Perlmutter* (1927), *Nerantula* (1927), *Ciulinii Bărăganului* (1928) şi *Ţaţa Minca* (1931).

În celebra sa *Prefaţă la Adrian Zografi sau spovedaniile unui scriitor din vremea noastră,* Panait Istrati, vorbind despre tentativa de-a se reîntoarce la „Adrian Zografi cu viaţa lui cea adevărată sau aproape adevărată“, se arată muşcat de viermele îndoielii :

„Eram oare lipsit de suflu ? Încercai să mă conving, cîntînd *Nerantula* şi *Ciulinii Bărăganului,* şi am fost foarte aplaudat. Dar viermele neadormit al îndoielii se strecurase în sufletul meu. Mă temeam de contactul cu sufletul operei mele. Ca să îndepărtez spiritul rău, am aruncat între el şi mine un mănunchi de frînturi de viaţă : *Pescuitorul de bureţi ;* apoi ultimul chiot al meu, *Ţaţa Minca,* care zbucneşte cu elanurile de altădată, spre a se stinge îndată ca un cîntec de lebădă !“.

Ţaţa Minca a fost scrisă în limba franceză, în anul 1930 (toamna), la Muid-sur-Nyon. Încă din primăvară, îşi anunţase un prieten din Brăila, că va veni la Baldovineşti, doritor de linişte pentru a scrie un roman „al cărui decor este Vărsătura Siretului“. Pentru ilustrarea ediţiei de lux, pictorul genevez Henri Boissonas vine la Brăila, cutreieră bălţile şi lunca Siretului, pentru a se documenta.

Ţaţa Minca apare în 1931, în două ediţii : una ilustrată, de lux, la editura „Mornay“ şi o alta, obişnuită, la editura „Rieder“, în colecţia „Prozatori francezi contemporani“.

În limba română, *Ţaţa Minca* apare tradusă de autor, la editura „Eminescu“, tot în anul 1931, cu o banderolă imprimată pe

copertă și avînd următorul text, de recomandare pentru cititor : „O fată de la cîmp iubește cu patimă, își sacrifică iubirea, din avînt generos și se alege cu un copil «din flori», care îi umple viața cu o lumină nouă".

Despre *Țața Minca* nu s-a scris prea mult la noi, în epocă. Ne oprim — nu întîmplător — la un articol ce se voia polemic, semnat de Barbu Brezianu („Curentul", 5 septembrie 1931) și care este într-un fel ilustrativ de felul cum era privit Istrati în România dintre cele două războaie.

„Țața — este Panait Istrati. Din el — ca dintr-o mamă rîșniță — ies fel de fel de muieri : Kira Kiralina, Neransula, domnițele din Snagov, din Bărăgan, din bordel, mai știe el de unde. Și toate sînt mai mult (și poate rar, mai puțin) țațe umanitariste, care vorbesc pestriț franțuzește."

Referindu-se la eroina romanului, cronicarul „literar" adaogă :

„...această Minca este deseori un semn de mirare. E generoasă și umanitaristă de școală înaltă. (...) Dar mai amuzante sunt frazele sociale, pe care țața le emite din cînd în cînd. Din gura ei (...) vechiturile doctrinare capătă farmecul noutății și fac din Minca o premergătoare și o demnă contimporană a lui Karl Marx."

În finalul articolului, se concede că „sunt prin carte rînduri frumos scrise (descrierea revărsării, a mizeriei, a belșugului, a unei nopți cu lună, a mîinilor lui Minca), alături de un gust dubios. (...) Și prin toată cartea, sufletul unui fiu rătăcit în iubirea și ura oamenilor."

Fără comentar...

Dar, să trecem mai departe.

„*Țața Minca* — scrie Frédéric Léfèvre, redactorul șef al lui „Les Nouvelles Littéraires" — este o carte mare, o tulburătoare poveste de dragoste, dureroasă și care se înrudește cu *Neranțula*. Panait Istrati, bard al prieteniei, se revelă în această carte poet al dragostei subtile și profunde. (...) Plenitudinea acestei povestiri a marelui scriitor este fructul minunatei alianțe a trei calități fundamentale ale unui artist : omenie, candoare, poezie.

La ora, cînd se vorbește pretutindeni și, adesea, fără discernămînt, despre populism și literatura proletară, este just să salutăm în Panait Istrati pe marele scriitor al poporului, care cu *Țața Minca* adaogă la creațiile sale de pînă acum, o eroină nemuritoare, un percursor și un maestru."

Repere bibliografice

Ţaţa Minca a fost reeditată la noi, o singură dată : în 1971, în volumul *Neranţula*, editura Eminescu, colecţia „Romanul de dragoste". Redactoarea acestei ediţii a înlocuit, cu de la sine putere, peste tot în textul acestei povestiri unde a întîlnit cuvîntul „Vărsătură" cu ...„Viitură". Fără comentar !

Reeditări în Franţa : în 1968 şi în 1978, editura Gallimard, în *Oeuvres de Panaït Istrati,* vol. II.